

Halina ŁachUniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie /
University of Warmia and Mazury in Olsztyn <https://orcid.org/0000-0002-1279-7673>

Ustalenie granicy polsko-radzieckiej w byłych Prusach Wschodnich – konsekwencje II wojny światowej

Summary

Establishing the Polish-Soviet Border in Former East Prussia – Consequences of World War II

After the end of World War II, the Republic of Poland received new state borders in the West, in the East and in the North. These include the Polish-Soviet border in East Prussia, which was created as the result of Germany's defeat and the capture of the Prussian province by Soviet troops. Its general and imprecise course was determined at the conferences of the Big Three politicians in Tehran, Yalta and Potsdam. At the conferences, the decision was taken to divide East Prussia between the Soviet Union and Poland. Yet, it was only after the war that the demarcation lines were clarified. This division of territory was included in Polish-Soviet bilateral agreements and in the protocols of the mixed delimitation commissions. The drawing of the border line in the field took place in stages and took over ten years. The final course of the Polish-Soviet border was decided only in 1957–1958.

The aim of this article is to present the actions of the Polish government in exile to incorporate East Prussia into the post-war borders of Poland and to show the position and decisions of politicians from the anti-fascist coalition countries regarding the Prussian province. The article will also outline the process of shaping the demarcation line between Polish and Soviet areas in East Prussia after the war.

The article uses source documents from the Archives of Modern Records and the Archives of the Ministry of Foreign Affairs in Warsaw and the Archives of the Border Guard in Szczecin.

Keywords: East Prussia, Government of the Republic of Poland in exile, Polish-Soviet border, Polish-Soviet agreements, demarcation and course of the border

Streszczenie

Po zakończeniu II wojny światowej Rzeczpospolita Polska otrzymała zupełnie nowe granice państwowe, zarówno te zachodnie, wschodnie, jak i północne. Do takich należy granica polsko-radziecka w byłych Prusach Wschodnich, która jest rezultatem klęski Niemiec w wojnie i zdobycia prowincji pruskiej przez wojska sowieckie. Jej orientacyjny bieg został ustalony na konferencjach polityków Wielkiej Trójki w Teheranie, Jalcie i Poczdamie. Na konferencjach zapadły decyzje dotyczące podziału Prus Wschodnich pomiędzy Związkiem Radzieckim a Polską. Dopiero po wojnie, w polsko-radzieckich porozumieniach bilateralnych oraz w protokołach mieszanych komisji delimitacyjnych, doprecyzowano przebieg linii rozgraniczenia tych terenów. Wytyczenie granicy w terenie odbywało się etapami i trwało ponad dziesięć lat. Ostateczny przebieg granicy polsko-sowieckiej został rozstrzygnięty dopiero w latach 1957–1958.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie działań rządu Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie na rzecz włączenia Prus Wschodnich w powojenne granice Polski oraz ukazanie stanowiska i decyzji polityków państw koalicji antyfaszystowskiej w sprawie prowincji pruskiej. Ponadto ukazany zostanie proces kształtowania się linii rozgraniczenia obszarów polsko-radzieckich w Prusach Wschodnich po wojnie.

W artykule wykorzystano dokumenty źródłowe z Archiwum Akt Nowych i Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie oraz Archiwum Straży Granicznej w Szczecinie.

Słowa kluczowe: Prusy Wschodnie, Rząd Rzeczypospolitej na uchodźstwie, granica polsko-radziecka, umowy polsko-radzieckie, wytyczenie i przebieg granicy

Wstęp

A tak Niemiec na Polskę w 1939 r. rozpoczął II wojnę światową. Przez cały okres jej trwania ścierały się różne stanowiska kół politycznych w sprawie niemieckich Prus Wschodnich. W zależności od sytuacji militarnej na froncie zachodnim i wschodnim zmieniał się stosunek rządów państw koalicji antyfaszystowskiej co do niemieckiej prowincji pruskiej. Los Prus Wschodnich w dużej mierze uzależniony był od klęsk lub sukcesów militarnych państw walczących.

Wkrótce po wybuchu wojny władze polskie na uchodźstwie określiły koncepcje i tezy włączenia całej prowincji niemieckiej w powojenne granice Polski i podtrzymywały je w kolejnych latach trwania konfliktu zbrojnego. Koncepcje te ze względów strategicznych i bezpieczeństwa państwa polskiego były słuszne, ale w dużym stopniu uwarunkowane stanowiskiem polityków z Wielkiej Brytanii i Stanów

Zjednoczonych Ameryki. W początkowym okresie wojny rządy państw anglosaskich były przeciwne wszelkim zmianom terytorialnym Niemiec.

W kwestii Prus Wschodnich żądania wysuwał również ZSRR. Wraz z sukcesami na froncie wschodnim Józef Stalin doprecyzowywał swoje koncepcje co do tej prowincji, w tym włączenia północnej jej części do Związku Radzieckiego. Wobec braku porozumienia z rządem Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie, Józef Stalin podjął współpracę z przedstawicielami polskiej lewicy komunistycznej, którzy za cenę utraty przez Polskę ziem na wschód od linii Curzona wyrażali zgodę na nieracjonalny podział obszarów w Prusach Wschodnich i przebieg linii rozgraniczenia tamtejszych terenów.

Kształt polsko-radzieckiej granicy w Prusach Wschodnich został wstępnie ustalony na konferencjach przywódców Wielkiej Trójki w Jaltie i Poczdamie oraz w umowach polsko-radzieckich z 27 lipca 1944 r., z 16 sierpnia 1945 r. i z 5 marca 1957 r.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie poglądów i tez rządu Rzeczypospolitej Polskiej na wychodźstwie w Londynie, stanowiska polityków państw sprzymierzonych i żądań Związku Radzieckiego w sprawie Prus Wschodnich po zakończeniu wojny oraz ukazanie procesu ustalania polsko-radzieckiej linii rozgraniczenia terenów w byłej prowincji niemieckiej.

Uwzględniając cel, rozważania naukowe w niniejszym artykule konkretyzują się na postawionej tezie, która brzmi: **granica polsko-radziecka w Prusach Wschodnich jest rezultatem klęski Niemiec w wojnie i dowodem narzucenia Polsce radzieckich rozwiązań, gdyż została ustalona i wytyczona bez wzięcia pod uwagę postulatów polskich** [wyróżnienie – H.Ł.].

Zakres chronologiczny artykułu wyznaczają lata 1939–1957. Jako początkową przyjęto datę wybuchu II wojny światowej i pojawienie się na forum międzynarodowym pierwszych opinii rządu Rzeczypospolitej Polskiej na emigracji co do przyszłości Prus Wschodnich, w tym koncepcji inkorporacji prowincji do Polski. Natomiast rok 1957 kończy proces delimitacji i wytyczenia polsko-radzieckiej granicy w związku z podpisaniem umowy o wytyczeniu granicy przylegającej do Morza Bałtyckiego oraz o stanie jej prawnomiędzynarodowej tymczasowości.

Problematyka powstania i ostatecznego uznania przez prawo międzynarodowe polsko-radzieckiej granicy państwowej w byłych Prusach Wschodnich była już podejmowana przez historyków: Edmunda Wojnowskiego¹, Wojciecha Wrzesińskiego², Tadeusza Baryłę³ czy Zbigniewa Kudrzyckiego⁴. Na uwagę zasługuje też praca

¹ E. Wojnowski, *Warmia i Mazury w latach 1945–1947*, Olsztyn 1970.

² W. Wrzesiński, *Prusy Wschodnie w polskiej myśli politycznej 1864–1945*, Olsztyn 1994.

³ *Okręg Mazurski w raportach Jakuba Prawina. Wybór dokumentów 1945*, przyg. do druku T. Baryła, Olsztyn 1996.

⁴ Z. Kudrzycki, *Granica polsko-rosyjska przylegająca do Morza Bałtyckiego 1945–1958*, Toruń 2013.

Piotra Eberhardta⁵, w której autor przedstawia kształtowanie się granicy wschodniej Polski na linii Curzona oraz ukazuje wybrane kwestie delimitacji granicy w Prusach Wschodnich. Niewątpliwie warta uwagi jest publikacja Z. Kudrzyckiego, w której autor w sposób konsekwentny przedstawia proces ustalania przebiegu granicy polsko-radzieckiej w byłych Prusach Wschodnich przez polityków radzieckich i przedstawicieli polskiej lewicy komunistycznej. Ponadto doskonałym uzupełnieniem opracowań są opublikowane edycje źródeł dotyczące przejmowania terenów południowej części Prus i powstania Okręgu Mazurskiego. Zawierają informacje o wytyczeniu północnej granicy, ale nie podają przyczyn powstania obecnego jej kształtu.

Terytorialne postulaty w sprawie Prus Wschodnich w dokumentach Ministerstwa Prac Kongresowych Rządu Rzeczypospolitej Polskiej (emigracyjnego) w Londynie

Początkowy etap wojny był okresem, w którym główna uwaga państw koalicji antyfaszystowskiej koncentrowała się na wysiłku zbrojnym w celu pokonania Niemiec hitlerowskich i ich sojuszników. Na forum międzynarodowym brytyjskie i amerykańskie koła polityczne stały na stanowisku „niedecydowania w czasie wojny żadnych kwestii granicznych”⁶. Organizacja życia i ładu międzynarodowego miała pozostać do załatwienia po jej zakończeniu⁷. Mimo jasnego stanowiska państw sprzymierzonych już od pierwszych miesięcy konfliktu zbrojnego duże zainteresowanie budziły niemieckie Prusy Wschodnie. Zajmowały ważne miejsce wśród wielu problemów, których rozwiązanie było strategiczne dla bezpieczeństwa Polski i Europy. Prowincja wschodniopruska stała się przedmiotem poufnych wysiłków polskich konstytucyjnych władz naczelnych na obczyźnie oraz działań polityków na forum międzynarodowym, a także zabiegów różnych konspiracyjnych sił politycznych w kraju⁸.

Pierwsze opinie i stanowiska w sprawie inkorporacji Prus Wschodnich do Polski wyrażone zostały już jesienią 1939 r. i miały charakter sondażowy. Po ataku Niemiec na Polskę rząd Rzeczypospolitej na uchodźstwie z gen. Władysławem

⁵ P. Eberhardt, *Polska granica wschodnia 1939–1945*, Warszawa 1993.

⁶ Tezy w sprawie inkorporacji oraz okupacji wschodnich obszarów Niemiec, uchwalone przez Radę Ministrów 7 XII 1943 r., Archiwum Akt Nowych w Warszawie [dalej: AAN], Ministerstwo Prac Kongresowych Rządu RP (emigracyjnego) [dalej: MPKRP] w Londynie, sygn. 61, k. 1.

⁷ K. Skubiszewski, *Zachodnia granica Polski*, Gdańsk 1969, s. 22.

⁸ E. Wojnowski, *Problem Prus Wschodnich w okresie II wojny światowej – powrót Warmii i Mazur do Polski*, „Komunikaty Warmińsko-Mazurskie” 1985, nr 3–4, s. 333.

Sikorskim opowiedział się nie tylko w sprawie odzyskania niepodległości, ale też za aneksją Prus Wschodnich do Polski i likwidacją problemu wschodniopruskiego w celu poprawienia bezpieczeństwa państwa. W dniu 12 października tego samego roku podczas oficjalnych rozmów polsko-brytyjskich na wysokim szczeblu polski minister spraw zagranicznych August Zaleski wysunął postulat posiadania przez Polskę kontroli nad Prusami Wschodnimi. Do tych spraw powrócił gen. Władysław Sikorski w listopadzie 1939 r., podczas swojej pierwszej oficjalnej wizyty w Londynie. Choć wówczas brytyjscy politycy nie zajęli jednolitego oficjalnego stanowiska w sprawie zmiany statusu państwowego enklawy wschodniopruskiej, to wyrażali opinię, że Prusy Wschodnie powinny być w przyszłości zdemilitaryzowane i pozbawione wojskowego charakteru⁹.

W 1940 r. sytuacja polityczna i militarna w Europie nie sprzyjała prowadzeniu dalszych oficjalnych rozmów dyplomatycznych w sprawie włączenia wschodniopruskiej prowincji do Polski. Niemniej w rządzie Rzeczypospolitej na uchodźstwie zdawano sobie sprawę z konieczności podejmowania wysiłków na rzecz uzyskania zgody mocarstw anglosaskich na bezwarunkowe wcielenie do Polski Prus Wschodnich. Ponadto podkreślano potrzebę przygotowania propozycji własnych postulatów do przyszłego traktatu pokojowego. W związku z tym politycy i wojskowi podjęli się prowadzenia prac studyjnych nad polskimi celami wojny i opracowania uzasadnienia włączenia rzeczonego obszaru do państwa polskiego. Postulat likwidacji Prus Wschodnich jako warunku koniecznego do zabezpieczenia się w przyszłości przed podobną klęską, jaka spotkała Polskę we wrześniu 1939 r., stawał się od tej pory podstawą zabiegów dyplomatycznych czynionych przez władze Rzeczypospolitej.

W pracach studyjnych szczególnie wojskowi opowiadali się za włączeniem do Polski niemal całych Prus Wschodnich z Królewcem, z wyłączeniem obszarów, które miały przypaść Litwie, a więc Kłajpedy i Tylży. Twierdzili, iż dałoby to Polsce wymierne korzyści: krótszą o około 600 km granicę polsko-niemiecką, odsunięcie granicy z Niemcami od Warszawy i dogodny dla Polski dostęp do morza, silnie broniony przez umocniony rejon Królewca¹⁰.

Po przeniesieniu się rządu Rzeczypospolitej do Wielkiej Brytanii prace nad projektem przyszłego przebiegu granic Polski z włączeniem Prus Wschodnich były kontynuowane. Ich wyniki zostały podsumowane w październiku 1940 r. i przedstawione przedstawicielom rządu brytyjskiego w celu akceptacji i uzyskania poparcia. Projekt zakładał granicę polsko-litewską na terenie Prus Wschodnich i pozostawienie po stronie polskiej Iławy Pruskiej, Gąbina, Wystruci, Królewca,

⁹ W. Wrzesiński, *op. cit.*, s. 337–339.

¹⁰ *Ibidem*, s. 342.

a Kłajpedy i Tylży po stronie litewskiej. Mimo żywego zainteresowania ze strony brytyjskich polityków polskimi planami wschodniopruskimi, daleko wśród nich było do akceptacji tych propozycji. Wyrażali opinię, że czas jeszcze nie dojrzał do stawiania pod osąd międzynarodowy programu polskich propozycji granicznych¹¹.

Wraz z rozwojem działań wojennych stanowisko polityków państw sprzymierzonych wobec kwestii granicznych i ładu międzynarodowego oraz polskich postulatów dotyczących Prus Wschodnich ulegało zmianom i było zróżnicowane. Brytyjczycy byli powściągliwi i uznawali zasadę „w tej czy innej formie przyłączenie do Polski Prus, dla dania jej lepszego oparcia o morze”¹². Pełnego poparcia udzielała Francja. Natomiast stanowisko amerykańskie prezentował ówczesny podsekretarz stanu Sumner Welles, który w zamian za przyłączenie Prus Wschodnich i Wolnego Miasta Gdańska do Polski proponował przesunięcie zachodniej granicy Polski na wschód, co miało być rekompensatą dla Niemiec za poniesione straty¹³.

W kolejnych latach wojny rząd Rzeczypospolitej w Londynie prowadził akcję dyplomatyczną nie tylko na rzecz włączenia do Polski Prus Wschodnich i Wolnego Miasta Gdańska, ale też Śląska Opolskiego i rewizji przedwojennej granicy polsko-niemieckiej. Akcja ta miała na celu oswojenie aliantów z koncepcją utraty wschodnich ziem przez Niemcy, w tym przesunięcia linii granicy na zachód, by granica ta była skrócona, możliwie wyprostowana i uwzględniała bezpieczeństwo państwa polskiego. Jednak propozycje polskie nie były najważniejsze i wiodące dla ostatecznej zmiany granic, gdyż od 1941 r. prawo decydowania o powojennych granicach Polski, w tym inkorporacji Prus Wschodnich, należało do głównych mocarstw koalicji antyfaszystowskiej¹⁴.

Wybuch wojny niemiecko-radzieckiej w czerwcu 1941 r. zdecydowanie wpłynął na sytuację polityczną Prus Wschodnich. Rola Prus zwiększyła się nie tylko z powodu sporów polsko-niemieckich, lecz zyskała większe znaczenie międzynarodowe na przyszłość. Do wojny dołączył ZSRR, stając się ważnym sojusznikiem państw sprzymierzonych i w wypadku zwycięstwa koalicji antyhitlerowskiej należało spodziewać się zwiększenia wpływów radzieckich nad Bałtykiem¹⁵.

Pod naciskiem aliantów 30 lipca 1941 r. zostało podpisane porozumienie polsko-radzieckie przywracające zerwane stosunki między obu państwami. W relacjach

¹¹ Z. Kudrzycki, *op. cit.*, s. 34.

¹² W.T. Kowalski, *Walka dyplomatyczna o miejsce Polski w Europie (1939–1945)*, Warszawa 1966, s. 55.

¹³ E. Wojnowski, *Problem Prus Wschodnich...*, s. 334.

¹⁴ K. Skubiszewski, *op. cit.*, s. 27.

¹⁵ W. Wrzesiński, *Prusy Wschodnie a bezpieczeństwo europejskie: stanowisko Francji, USA, Wielkiej Brytanii, ZSRR i Polski wobec przyszłości Prus Wschodnich w latach 1939–1945*, „Komunikaty Warmińsko-Mazurskie” 1985, nr 2, s. 170.

między politykami obu rządów szybko ujawniły się dążenia i aspiracje Związku Radzieckiego do rozszerzania swojego terytorium nad Bałtykiem i w Europie Środkowej. Szczególnie po zatrzymaniu ofensywy niemieckiej pod Moskwą, Józef Stalin zaczął popierać propozycje włączenia Prus Wschodnich do Polski. Stanowisko Stalina wynikało z zimnych kalkulacji utrwalenia anektowanych w 1939 r. ziem polskich i przesunięcia granic wschodnich państwa polskiego na linię Curzona i w kierunku północnym¹⁶.

Rząd Polski podejmował starania, aby politycy zachodni odrzucili propozycję Józefa Stalina. Domagał się, aby włączenie Prus Wschodnich do Polski nie miało charakteru rekompensaty za odstąpienie ZSRR polskich ziem wschodnich. Jednak dalszy rozwój działań militarnych na froncie wschodnim wskazywał na to, że decydującą rolę w kształtowaniu granic w Europie Środkowej będzie miał Związek Radziecki.

Władze emigracyjne stały konsekwentnie na stanowisku utrzymania wschodniej granicy Rzeczypospolitej ustalonej w traktacie ryskim i przeciwstawiały się łączeniu zachodnich i wschodniopruskich postulatów terytorialnych ze sprawą granicy wschodniej. Z całą mocą podkreślano, że ich łączenie mogło grozić utratą przez Polskę ziem wschodnich, przynajmniej znacznej ich części z Wilnem na czele, oraz okrążeniem kraju przez ZSRR. Ponadto twierdzono, że zachodnie postulaty terytorialne uzasadnione były względami utrzymania bezpieczeństwa i są całkowicie niezależne od terytoriów na wschodzie.

Rząd Rzeczypospolitej na uchodźstwie w kolejnych latach trwania wojny, stawiając postulat nie tylko inkorporacji do Polski Prus Wschodnich, ale też Wolnego Miasta Gdańska i Śląska Opolskiego oraz przesunięcia polsko-niemieckiej granicy na zachód, uważał, że sprawa przyłączenia tych terenów powinna być z góry przesądzona w układzie rozejmowym, względnie w towarzyszącym mu akcie politycznym narzuconym Niemcom przez państwa koalicji antyfaszystowskiej na podstawie ich bezwarunkowego poddania się¹⁷.

Wraz z rozwojem sytuacji militarnej na froncie wschodnim i sukcesami Armii Czerwonej rząd polski w Londynie podejmował uchwały, w których prezentował twarde stanowisko w sprawie państwa niemieckiego, dążąc do osłabienia go poprzez pomniejszenie jego terytorium. Podkreślano, że celem trwającej wojny jest pokonanie Niemiec, aby w przyszłości stały się jednym z wielu państw gotowych do pokojowej współpracy międzynarodowej. Bezwarunkowa kapitulacja Niemiec była potrzebna aliantom do narzucenia im okupacji w celu rozbrojenia

¹⁶ *Ibidem*, s. 360.

¹⁷ Tezy w sprawie inkorporacji oraz okupacji wschodnich..., AAN, MPKRP w Londynie, sygn. 61, k. 2.

narodu niemieckiego zarówno pod względem militarnym, politycznym, jak i ideologicznym¹⁸.

W kwestii terytorialnej stawiano postulat rozbicia jednności Niemiec po wojnie. Postulat ten był zgodny z dotychczasową polityką rządu emigracyjnego, który nie popierał integralności terytorialnej Niemiec z powodu zagrożenia dla pokoju w Europie. Poszczególne kraje i wolne miasta niemieckie powinny uzyskać daleko idącą autonomię, opartą na szeroko rozwiniętym samorządzie regionalnym. Politycy rządu emigracyjnego byli zgodni co do Prus Wschodnich, że nie może to być jeden autonomiczny region w ramach nowych odbudowanych Niemiec. Zalecano rozbić Prus na kilka autonomicznych jednostek terytorialnych. Twierdzono, że demokratyzacja aparatu politycznego Niemiec i ograniczenie dotychczasowej pozycji Prus są podstawowym warunkiem demokratyzacji społeczeństwa niemieckiego, który to proces łatwiej przeprowadzić można, opierając się na cechach i właściwościach poszczególnych regionów¹⁹.

Rząd Rzeczypospolitej na uchodźstwie, stojąc na stanowisku rozbicia jednności Niemiec, podejmował poufne wysiłki zmierzające do uzyskania od rządów anglosaskich zgody na przyznanie władzom polskim prawa do przeprowadzenia na terenach niemieckich okupacji, faktycznie równającej się ich inkorporacji pod względem wojskowym, jak i cywilno-wojskowym. Zakładano przygotowanie przez państwa sprzymierzone planów przejścia administracji na terenach okupowanych. Wraz z wkroczeniem wojsk powinny być przybyć organa władz polskich i pod ich osłoną przejąć administrację na terenach okupowanych. Siły zbrojne państw sprzymierzonych miały ustąpić wówczas, kiedy rząd polski stwierdziłby gotowość opanowania własnym wojskiem terenów okupowanych czy inkorporowanych. Dopiero wówczas rząd polski mógł przejąć władzę. Koncepcje przejmowania władzy na terenach okupowanych zakładały powołanie przy dowództwach sił sprzymierzonych polskich łączników²⁰.

Postulaty rządu emigracyjnego odnośnie do inkorporacji do Polski takich regionów, jak Prusy Wschodnie, Wolne Miasto Gdańsk i Śląsk Opolski były negowane i podważane przez publicystów i polityków niemieckich przebywających na emigracji w Stanach Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii. Występowali oni przeciwko żądaniom okupowania i włączenia do Polski niemieckich ziem. Przytaczali postanowienia Karty Atlantyckiej, które nie dopuszczały do przesunięć terytorialnych

¹⁸ Projekty tez i tezy w sprawie zagadnienia Niemiec uchwalone przez Radę Ministrów w dniu 31 I 1944 r., AAN, MPKRP w Londynie, sygn. 56, k. 1.

¹⁹ *Ibidem*, k. 2.

²⁰ Tezy w sprawie inkorporacji oraz okupacji wschodnich..., AAN, MPKRP w Londynie, sygn. 61, k. 3.

bez zgody społeczeństwa niemieckiego. „Nie ma Niemca, który by zgodził się na odstąpienie jakiegokolwiek kawałka Rzeszy Polsce”²¹.

Opiniotwórcze środowiska emigracji niemieckiej ostrzegały przed spełnieniem przez państwa sprzymierzone polskich postulatów terytorialnych wobec Niemiec. Wyrażano sprzeciw żądaniom Polski i podkreślano, że opinia niemiecka domagać się będzie rewizji traktatu pokojowego, a na żądaniu rewizji mogą skorzystać ekstremistyczne elementy niemieckie. Uważano, że cesje terytorialne na rzecz Polski będą skutkować trudnościami w ustabilizowaniu stosunków na wschodzie, groźnymi dla europejskiego pokoju, oraz utrudnią proces demokratyzacji Niemiec. Ponadto publicyści niemieccy twierdzili, że Polska będzie uzależniona od Związku Radzieckiego, gdyż tylko to państwo będzie w stanie swą siłą gwarantować jej nienaruszalność nowej granicy z Niemcami. Będzie ona musiała za to zapłacić Rosji nie tylko swymi ziemiami wschodnimi, ale i polityczną zależnością. Twierdzono też, że wojna powinna doprowadzić do przyłączenia korytarza do Niemiec obejmującego nie tylko Pomorze, ale większą część Poznańskiego²².

Przegląd argumentów niemieckich w sprawie zachodnich granic Polski pokazywał konieczność nie tylko dużego zaangażowania dyplomacji polskiej w sprawę przyszłej granicy z Niemcami, ale i przytaczania faktów historycznych związanych z polskością obszarów znajdujących się w granicach III Rzeszy. Stanowisko Niemców, mających zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych duże wpływy polityczne, było jednolite i przeciwstawiało się cesji terytoriów niemieckich, w tym Prus Wschodnich, na rzecz Polski. Natomiast argumenty za przyznaniem Polsce ziem niemieckich głosili emigranci niemieccy o poglądach zbliżonych do moskiewskiego Komitetu Wolnych Niemców²³.

Dążenia polityczne Związku Radzieckiego wobec Prus Wschodnich w czasie wojny

Polskie postulaty w sprawie włączenia Prus Wschodnich w granice Rzeczypospolitej były zrozumiałe ze względów strategicznych i miałyby szanse na realizację, gdyby nie Związek Radziecki. Po niemieckim najeździe Kreml już w latach 1941–1943 zaczął zgłaszać roszczenie do północnej części Prus Wschodnich. Rosjanie już wówczas zaczęli dostrzegać związek problemu wschodniopruskiego z ich dążeniami

²¹ Emigracja niemiecka i przyszła granica polsko-niemiecka (opracowanie ministerstwa), 1944, AAN, MPKRP w Londynie, sygn. 64, k. 1.

²² *Ibidem*, k. 2.

²³ *Ibidem*, k. 3.

rozszerzenia swoich wpływów państwowych na terenie państw bałtyckich. Zmierzając do utrwalania granicy polskiej z października 1939 r., a także wpływów państwowych w krajach bałtyckich, problem wschodniopruski traktowali jako element przetargów i jako czynnik umacniający ich stanowisko. W grudniu 1941 r. podczas rozmów z szefem brytyjskiej dyplomacji Antony Edenem, Stalin ujawnił aspiracje ZSRR nie tylko do państw bałtyckich, ale i zainteresowanie Tylżą (obecnie Szwecja) i północno-wschodnią częścią Prus Wschodnich. Alianci byli świadomi, że dążenia sowieckie kolidują z zaakceptowanymi polskimi planami wobec Prus Wschodnich i obawiali się podania pełnych informacji rządowi Rzeczypospolitej na uchodźstwie²⁴.

W kwestii Prus Wschodnich żądania Związku Radzieckiego obejmowały Królewiec oraz terytoria, które gwarantowałyby jego komunikację kolejową z Rygą. Chodziło Rosjanom o linię kolejową Królewiec–Wystruć–Tylża–Ryga oraz Królewiec–Wystruć–Kowno–Ryga. Żądania radzieckie dotyczyły północno-wschodniej części Prus Wschodnich, poczynsz od pasa terytorium, które leżało na południe od rzeki Pregoly i Pissy aż po obszar klajpedzki. Łącznie stosunek tego obszaru do całości Prus Wschodnich przedstawiał się następująco: całe terytorium Prus Wschodnich wynosiło 36 992 km² z liczbą 2,488 mln mieszkańców, a powierzchnia części przypadającej ZSRR miała wynosić 10 110 km² z liczbą 994 000 mieszkańców²⁵.

Obszar, wobec którego Rosjanie wysuwali swoje żądania, miał istotne znaczenie dla gospodarki niemieckiej. W pobliżu miast skupiała się duża część wschodniopruskiego przemysłu, który wpływał na wzrost i gęstość zaludnienia obszarów. Na przykład w powiecie sambińskim liczba ludności wzrosła o 22% w ciągu sześciu lat. Fabryki wschodniopruskie produkujące około 20% celulozy dla całych Niemiec były skupione w rejonie Królewca, Tylży i Ragnety. Produkcja oparta była na surowcu sprowadzanym ze wschodu. W Tylży i Królewcu znajdowały się duże zakłady papiernicze produkujące różne rodzaje papieru, a w rejonie Gąbina, Wielawy i Królewca wielkie młyny i magazyny zbożowe. Królewiec przed wojną odgrywał ważną rolę w gospodarce niemieckiej, gdyż w mieście i okolicach skupiony był przemysł bursztynowy, stoczniowy, chemiczny, budowlany i maszynowy²⁶.

²⁴ W. Wrzesiński, *Prusy Wschodnie a bezpieczeństwo europejskie...*, s. 171.

²⁵ Terytorialne postulaty Sowietów w Prusach Wschodnich (opracowanie ministerstwa), 1944, AAN, MPKRP w Londynie, sygn. 83, k. 2.

²⁶ *Ibidem*.

Tabela 1

Powiaty wiejskie w północno-wschodniej części Prus Wschodnich

Lp.	Nazwa	Powierzchnia (w km ²)	Ludność (w tys.)
1	Rejencja Królewiecka		
	Iława (Wehlau)	1 067	50
	Labiawa (Labiau)	1 066	52
	Sambia (Samland)	1 923	120
2	Rejencja Gąbińska		
	Gąbin (Gumbinnen)	730	55
	Piłkały (Schlossenberg)	1 059	43
	Stołupiany (Ebenrode)	704	41
	Tylża-Ragneta (Tylsit-Ragnit)	1 100	56
	Wystruć (Insterburg)	1 161	46
	Żuławy (Elchniederung)	1 003	55

Źródło: Terytorialne postulaty Sowietów w Prusach Wschodnich (opracowanie ministerstwa), 1944, AAN, MPKRP w Londynie, sygn. 83, k. 2.

Tabela 2

Powiaty miejskie w północno-wschodniej części Prus Wschodnich

Lp.	Miasta	Powierzchnia (w km ²)	Ludność (w tys.)
1	Królewiec	193	372
2	Tylża	59	58
3	Wystruć	44	49

Źródło: Terytorialne postulaty Sowietów w Prusach Wschodnich (opracowanie ministerstwa), 1944, AAN, MPKRP w Londynie, sygn. 83, k. 3.

Rok 1943 przyniósł doprecyzowanie poglądów polityków alianckich i rządu Rzeczypospolitej na wychodźstwie na temat przyszłości Prus Wschodnich. Polski postulat dotyczący włączenia tej prowincji w granice Rzeczypospolitej zyskał

przychylność Wielkiej Trójki. Znalazło to wyraz na obradach konferencji w Teheranie, trwającej od 28 listopada do 1 grudnia 1943 r., na której Józef Stalin, Winston Churchill i Franklin Delano Roosevelt zaakceptowali projekt likwidacji władztwa niemieckiego w Prusach Wschodnich. Przyjęta w Teheranie ogólna formuła określająca powojenne terytorium Polski głosiła:

Stwierdza się, że państwo polskie i naród polski mają mieć swoją siedzibę między tzw. linią Curzona i linią Odry, włączając do Polski Prusy Wschodnie i Opole, lecz ściśle wyznaczenie linii granicznej wymaga starannych studiów i możliwe przesiedlenie ludności w niektórych punktach²⁷.

Związek Sowiecki w miarę osiągania sukcesów na froncie wschodnim coraz jawniej i bezwzględniej demonstrował stanowisko zrealizowania własnych planów wobec Prus Wschodnich i coraz mniej liczył się z dążeniami polskiego rządu na uchodźstwie. W Teheranie Józef Stalin zażądał, aby Królewiec jako port niezamarzający został włączony do Związku Sowieckiego. Stwierdził: „Rosjanie nie posiadają niezamarzających portów na Morzu Bałtyckim. Dlatego Rosjanom byłyby potrzebne porty niezamarzające, Królewiec i Kłajpeda oraz odpowiednia część Prus Wschodnich”²⁸. Także zaproponował linię Curzona dla wschodnich granic Polski, zabiegając o przeforsowanie jak najkorzystniejszej dla Związku Radzieckiego granicy zachodniej. W związku z tym, że armia radziecka zbliżała się do przedwojennych granic polsko-radzieckich, żądał szybkich akceptacji dla zdobyczy terytorialnych z 1939 r.

Rozstrzygnięcia teherańskie potwierdzały wyznaczenie stref wpływów w Europie, rozstrzygały o losach państw bałtyckich i wypychały Polskę w orbitę wpływów sowieckich. Zachodni politycy zwlekali z poinformowaniem strony polskiej o terytorialnych żądaniach sowietów i powziętych w tej sprawie przez trzy mocarstwa decyzjach. Za cenę utrzymania koalicji antyhitlerowskiej Amerykanie i Brytyjczycy godzili się na ustępstwa wobec Stalina. Ponadto opinia amerykańska, nie znając dobrze problematyki Prus Wschodnich, nie widziała wszystkich zagrożeń dla interesów polskich płynących z podziału prowincji i przekazania Królewca z portem pilawskim stronie radzieckiej²⁹.

Wobec braku uznania przez ZSRR rządu Rzeczypospolitej na uchodźstwie i akceptacji decyzji co do Prus Wschodnich, wszystkie przyszłe ustalenia w sprawie

²⁷ *Teheran–Jalta–Poczdam. Dokumenty konferencji szefów rządów wielkich mocarstw*, Warszawa 1970, s. 86–87.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ W. Wrzesiński, *Prusy Wschodnie a bezpieczeństwo europejskie...*, s. 177.

granic Polski znalazły się w gestii przedstawicieli polskiej lewicy komunistycznej, którzy byli chętni do współpracy ze Stalinem. W miarę zbliżania się Armii Czerwonej do linii Curzona i umacniania pozycji międzynarodowej ZSRR, na aktualności zyskiwała sprawa utworzenia nowego rządu polskiego akceptowanego przez władze radzieckie. Zgodnie z planem Stalina do Moskwy z okupowanej Polski udała się delegacja z Edwardem Osóbką Morawskim, z której 20 lipca 1944 r. wyłoniono Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego (PKWN). PKWN, niebędący rządem, ale uznany przez władze radzieckie, był gotowy na współpracę z Kremlm i realizację jego polityki³⁰.

Przedstawiciele PKWN w Moskwie pod dyktando Stalina przyjęli ustalenia dotyczące granic powojennej Polski. Związek Radziecki zażądał zaakceptowania linii Curzona jako granicy wschodniej i rozwiązań w sprawie Prus Wschodnich. Efektem rozmów było podpisanie 27 lipca 1944 r. tajnego „Porozumienia między PKWN i rządem ZSRR o polsko-radzieckiej granicy państwowej”³¹. W umowie uzgodniono podział terenów w Prusach Wschodnich na część polską i radziecką. W artykule 3 podano, że północną część terytorium z miastem i portem Królewiec (Koenigsberg) miał przejąć Związek Radziecki, a pozostałą część Prus Wschodnich Polska. Na załączonej do porozumienia mapie linia rozgraniczenia terenów biegła od punktu zbiegu granic Litewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, Rzeczypospolitej Polskiej i Prus Wschodnich w kierunku zachodnim na północ od Gołdapi (Goldap) i Braniewa (Braunsberg) do wybrzeża Zatoki Gdańskiej³².

Rząd polski w Londynie, podobnie jak społeczeństwo w kraju, nie uznawał tego porozumienia i podawał w wątpliwość jego ustalenia wynikające z radzieckich dążeń nieuwzględniających postulatów polskich. Zdecydowanie odrzucał zamiary Rosjan dotyczące przyłączenia Królewca, twierdząc, że są sprzeczne z dążeniem Polski do swobodnego dostępu do Bałtyku, który byłby przez to dodatkowo ograniczony. Ponadto z punktu prawa międzynarodowego porozumienie nie było wiążące, ponieważ PKWN nie posiadał uprawnień rządu.

Chociaż postulaty polskie nie spotykały się z żadnym odzewem, to jednak nie rezygnowano z zabiegów zmierzających do inkorporacji Prus i utrzymania wschodniej granicy ryskiej po wojnie. W tej sytuacji premier rządu Rzeczypospolitej Stanisław Mikołajczyk próbował w bezpośrednich rozmowach z aliantami i Rosjanami osiągnąć jakieś porozumienie. Służyć temu miały jego wizyty w 1944 r. w Waszyngtonie i Moskwie. Stalin jednoznacznie oznajmił, że Polska musi wyrzec się terenów

³⁰ P. Eberhard, *op. cit.*, s. 149–150.

³¹ *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*, t. VIII (*Styczeń 1944 – grudzień 1945*), red. W.T. Kowalski, A. Chrenov, oprac. E. Basiński, Warszawa 1974, s. 158–159.

³² Z. Kudrzycki, *op. cit.*, s. 113.

wschodnich zajętych przez ZSRR w 1939 r. w zamian za przesunięcie jej terytorium do linii Odry i na północ do Prus Wschodnich. Jednak władze emigracyjne nie wyrażały zgody na oddanie Wilna i Lwowa i protestowały przeciw przejęciu przez ZSRR Królewca³³.

Zarysowany w Teheranie i w umowie z 27 lipca 1944 r. kształt granic państwa polskiego i podział terenów w Prusach Wschodnich zostały ostatecznie zaakceptowane na konferencji w Jałcie (4–11 II 1945). Przywódcy Wielkiej Trójki potwierdzili zgłoszoną przez Stalina propozycję dotyczącą granic wschodnich Polski opartych o linię Curzona oraz zdecydowali o podziale Prus Wschodnich między Polskę i ZSRR. W rezultacie ustalona została nowa linia rozgraniczenia tych obszarów, która w przyszłości, po dokładnej delimitacji i demarkacji, stała się granicą polsko-radziecką. Szczegółów co do jej przebiegu nie precyzowano, poza wzmiankowaniem, że będzie biegła od punktu na wschodnim brzegu Zatoki Gdańskiej w kierunku wschodnim na północ od Braunsberg-Gołdap do punktu, gdzie stykają się granice Litwy, Rzeczypospolitej Polskiej i Prus Wschodnich³⁴.

Uszczegółowienie kwestii przebiegu linii rozgraniczenia w Prusach Wschodnich nastąpiło w Poczdamie (17 VII 1945 – 2 VIII 1945), gdzie głównie omówiono sprawę przejęcia Królewca przez ZSRR. W komunikacie końcowym, w rozdziale VI, podano: „Konferencja zgodziła się w zasadzie na propozycję rządu radzieckiego, ażeby przekazać Związkowi Radzieckiemu miasto Königsberg z obszarem przyległym”³⁵, a w rozdziale IX zapisano: „część Prus Wschodnich, która zgodnie z porozumieniem nie została oddana pod administrację Związku Radzieckiego powinna znajdować się pod zarządem państwa polskiego”. Mimo że postanowienia poczdamskie były mało precyzyjne odnośnie do linii granicznej, to jednak przyniosły likwidację Prus Wschodnich i zakończyły zmagania dyplomatyczne o podział tej prowincji zgodnie z sowiecką racją stanu, nieuwzględniającą postulatów polskich³⁶.

Zakończenie konferencji w Poczdamie postawiło przed Polską i ZSRR problem szczegółowego uregulowania zagadnień związanych z granicą dzielącą oba państwa. Okazją do podjęcia działań w tej sprawie stało się powstanie Tymczasowego Rządu

³³ W. Rojek, *Delimitacja polsko-sowieckiej/rosyjskiej północnej granicy państwowej 1957–2009*, https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/259578/rojek_delimitacja_polsko-sowieckiej_rosyjskiej_polnocnej_granicy_panstwowej_1957-2009_2014.pdf?sequence=1&isAllowed=y (dostęp: 1 VI 2023).

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ E.J. Osmańczyk, *Encyklopedia ONZ i stosunków międzynarodowych*, Warszawa 1982, s. 546.

³⁶ J. Tebinka, *Polityka brytyjska wobec problemu granicy polsko-radzieckiej 1939–1945*, Warszawa 1998, s. 413–414.

Jedności Narodowej i jego akceptacja przez aliantów i ZSRR. W lipcu 1945 r. podjęto prace w celu przygotowania projektu umowy granicznej.

Kwestia ustalenia linii granicznej została poruszona w polsko-radzieckiej umowie zawartej w Moskwie 16 sierpnia 1945 r.³⁷ Artykuł 3 umowy stwierdzał, że

do ostatecznego rozstrzygnięcia zagadnień terytorialnych przy uregulowaniu pokojowym, część granicy polsko-radzieckiej, przylegająca do Morza Bałtyckiego zgodnie z decyzją Konferencji Berlińskiej, będzie przebiegała wzdłuż linii od punktu na wschodnim wybrzeżu Zatoki Gdańskiej, oznaczonego na załączonej mapie – ku wschodowi, na północ od Braniewa i Gołdapi do punktu, w którym linia ta zbiega się z linią graniczną opisaną w artykule drugim niniejszej umowy³⁸.

Do umowy dołączono mapę, na której linia rozgraniczenia terenów w Prusach Wschodnich prowadziła równoleżnikowo od Mierzei Wiślanej do Gołdapi.

Wybrane problemy ustalenia i wytyczenia polsko-radzieckiej granicy w byłych Prusach Wschodnich

Zanim doszło do podziału prowincji niemieckiej to od stycznia 1945 r. wojska radzieckie rozpoczęły operację wschodniopruską, której celem było przełamanie oporu wojsk niemieckich w Prusach Wschodnich i zajęcie tego terytorium. Armia Czerwona do kwietnia 1945 r. zdołała opanować cały obszar, zatem walkę o Prusy Wschodnie już wtedy można było uznać za zakończoną. Zajęte tereny stanowiły zaplecze frontu, dlatego poprzez komendantury wojenne Rosjanie na tym terytorium sprawowali władzę wojskową i cywilną³⁹.

Na swoim obszarze Prus władze radzieckie w czerwcu 1945 r. utworzyły Kenigsberski Specjalny Okręg Wojskowy, który przejął sprawy administracyjne i gospodarcze. Po roku funkcjonowania wcielił w skład ZSRR północną część Prus Wschodnich. Następnie w 1946 r. utworzono Obwód Kenigsberski (Kaliningradzki) wchodzący w skład Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (RFSRR). Natomiast po stronie polskiej w marcu 1945 r. Rada Ministrów Rządu Tymczasowego utworzyła Okręg Mazurski, administracyjnie

³⁷ Umowa między Rzeczpospolitą Polską i Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich o polsko-radzieckiej granicy państwowej, Moskwa 16 VIII 1945, AAN, Departament Zagraniczny, sygn. 411, k. 1.

³⁸ *Ibidem*, art. 2, k. 3.

³⁹ E. Wojnowski, *Warmia i Mazury...*, s. 10.

obejmujący całą polską część Prus, a w roku następnym w jego miejsce utworzono województwo olsztyńskie⁴⁰.

Zawarta umowa zobowiązywała do wytyczenia granicy w terenie. W tym celu powołano Polsko-Radziecką Mieszaną Komisję Delimitacyjną⁴¹, której zadaniem było wytyczenie nowej polsko-radzieckiej granicy na całej jej długości, od styku granic Polski i Czechosłowacji na południu, po wschodni brzeg Mierzei Wiślanej na północy. Całą granicę podzielono na sześć odcinków, którymi zajmowały się podkomisje. Komisja pracę w terenie rozpoczęła w czerwcu 1946 r., a zakończyła w kwietniu 1947 r., dochodząc do Gromadczyny pod Wizajnamy, w pow. suwalskim, do miejsca styku dawnej granicy Prus, Litwy i Polski i ustawiając znak graniczny nr 1987. Zakończenie prac komisji przed wytyczeniem biegu całej granicy było wynikiem decyzji władz radzieckich. Strona polska dalszą jej część oznaczyła latem 1947 r. samodzielnie, dostosowując się do stanu narzuconego przez władze radzieckie⁴². Zaaprobowano więc granicę biegnącą krętą linią, której przebieg pokrywał się z północnymi granicami dawnych niemieckich okręgów terytorialnych: Św. Siewierka, Iława Pruska, Bartoszyce, Gierdawy, Darkiejmy. Oznaczało to, że granica polsko-radziecka będzie przebiegać około 20 km na północ od tej ostatecznie ustalonej w latach późniejszych.

Jeszcze przed podpisaniem umowy z 16 sierpnia 1945 r. delegacja polska przedstawiała propozycje korekt przyszłej granicy, gdyż Kreml narzucił ułomne rozwiązania. Zaproponowano przyłączenie dwóch węzłów kolejowych: Iławy Pruskiej (ob. Bagrationowsk) i Gierdawy (ob. Żeleznodorożnyj). Obie miejscowości z węzłami kolejowymi położone były o kilka kilometrów od ustalonej wcześniej linii granicznej i miały istotne znaczenie dla Polski, gdyż łączyły linie kolejowe biegnące z południa⁴³. Podobnie było z Zalewem Wiślanym i Kanałem Mazurskim. Chodziło o zapewnienie wolnej drogi morskiej z Zalewu Wiślanego na Bałtyk przez Cieśninę Piławską oraz o pozostawienie po stronie polskiej całego Kanału Mazurskiego. Strona rosyjska zdecydowanie odrzuciła ten postulat, jak też propozycję swobodnego wychodzenia statków z portów Zalewu Wiślanego przez Cieśninę Piławską. W późniejszym czasie Związek Radziecki w nieopublikowanym protokole załączonym do umowy gwarantował, że „W czasie pokoju przepływ przez Cieśninę

⁴⁰ *Obwód Kaliningradzki. Przegląd faktów, wydarzeń, opinii*, „Biuletyn Towarzystwa Naukowego i Ośrodka Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie” 1996, nr 2(18), s. 50–59; A. Kossert, *Prusy Wschodnie. Historia i mit*, Warszawa 2009, s. 311.

⁴¹ Organizacja Komisji Delimitacyjnej i organizacja Podkomisji Delimitacyjnych, Warszawa 1945, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, zespół 1,teczka 6.

⁴² M. Golon, *Problem polsko-radzieckiej granicy w byłych Prusach Wschodnich w latach 1945–1958*, <https://e-journals.ku.lt/journal/AHUK/article/2289/info> (dostęp: 1 VI 2023).

⁴³ P. Eberhardt, *op. cit.*, s. 201.

Pilawską będzie otwarty dla statków handlowych bandery polskiej, kierujących się do portu Elbląg i z powrotem”⁴⁴. Jak wiadomo, postanowienia te nigdy nie były wykonywane, powodując całkowity uwiąd funkcji portowych w Elblągu.

Proces wytyczenia polsko-radzieckiej linii granicznej w Prusach Wschodnich i w części przylegającej do Morza Bałtyckiego był długi ze względu na liczne korekty i przesunięcia. Rozgraniczanie terenów dokonywało się na podstawie protokołów zdawczo-odbiorczych pomiędzy poszczególnymi starostwami a lokalnymi sowieckimi komendantami komendantur wojennych, bez dokładnego wyszczególnienia punktów granicznych. W latach 1945–1946 radzieckie wojska pogranicza wielokrotnie przesuwaly pozycje swych posterunków, dokonując tym samym lokalnych zmian linii granicznej. Jesienią 1945 r. przesunęły swoje pozycje w powiecie frydlańskim o kilka kilometrów na południe i zajęły wieś Ostre Bardo (niem. Klinenberg), która uchodziła za położoną po polskiej stronie granicy. Podobnie było ze wsią Szczurkowo w powiecie braniewskim. Według mapy załączonej do umowy z sierpnia cała wieś leżała w Polsce, a granica biegła w pewnej odległości od jej północnych krańców. Granica po wytyczeniu przecięła wieś, pozostawiając po stronie polskiej jedynie trzecią część jej zabudowy. O takich rozbieżnościach władze powiatowe informowały władze państwowe w Warszawie, ale bez skutku⁴⁵.

Prace komisji delimitacyjnej przeciągały się, a korekty granicy były robione z korzyścią dla Rosjan⁴⁶. Dopiero 7 maja 1947 r. powstał protokół o zakończeniu delimitacji. Według protokołu linia demarkacyjna przesunięta została na południe o 12–14 km w stosunku do wcześniej ustalonej linii granicznej⁴⁷.

Polsko-radziecka granica państwowa w Prusach Wschodnich definitywnie została usankcjonowana prawnie na mocy umowy podpisanej w Moskwie w dniu 5 marca 1957 r. o wytyczeniu istniejącej polsko-radzieckiej granicy państwowej w części przylegającej do Morza Bałtyckiego⁴⁸. Artykuł 1 stanowił, że

istniejąca obecnie granica państwowa między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich w części przylegającej do Morza Bałtyckiego zaczyna się od znaku granicznego nr 1987, ustanowionego w miejscu

⁴⁴ D.R. Bugajski, *Polska i międzynarodowa żegluga w Cieśninie Pilawskiej*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2006, t. VI, nr 4(32), s. 67–93.

⁴⁵ A. Wakar, *Martwa granica*, „Borussia” 1992, nr 1, s. 53.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ A. Kossert, *op. cit.*, s. 308.

⁴⁸ *Umowa między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich o wytyczeniu istniejącej polsko-radzieckiej granicy państwowej w części przylegającej do Morza Bałtyckiego, podpisana w Moskwie dnia 5 marca 1957 r.*, Dziennik Ustaw 1958, nr 37, poz. 166.

zetknięcia się granic Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej w czasie wytyczania polsko-radzieckiej granicy państwowej w latach 1945–1947 i dalej biegnie w kierunku na ogół zachodnim 0,5 km na północ od miejscowości Gołdap, 0,5 km na południe od miejscowości Kryłowo, 3 km na południe od miejscowości Żeleznodoroznyj, 2 km na południe od miejscowości Bagrationowsk, 8 km na południe od miejscowości Mamonowo, 7 km na północ od miejscowości Braniewo i dalej przez Zalew Wiślany (Kaliningradzki Zaliw) i Mierzę Wiślaną (Bałtijskaja Kosa) do punktu znajdującego się na zachodnim brzegu wspomnianej mierzei 3 km na północny wschód od miejscowości Nowa Karczma⁴⁹.

W celu wytyczenia w terenie linii granicy państwowej powołana została Polsko-Radziecka Mieszana Komisja, która wytyczyła linię granicy państwowej oraz przeprowadziła rozgraniczenie wód terytorialnych Polski i Związku Radzieckiego w Zatoce Gdańskiej Morza Bałtyckiego⁵⁰. Ponadto powołane zostały dwie polsko-radzieckie podkomisje mieszane do prac polowych. Wszystkie prace na odcinku od znaku granicznego nr 1987 do miejscowości Żeleznodoroznyj i dalej do miejscowości Korsze do znaku granicznego nr 2215 wykonywała delegacja polska w pierwszej podkomisji mieszanej, zaś na odcinku od znaku granicznego nr 2215 do znaku 2439 delegacja radziecka w drugiej podkomisji. Początkowym punktem wytyczonej linii granicy jest znak graniczny 1987 ustawiony na styku granic Polski, LSRR i RFSRR, punktem końcowym granicy lądowej i punktem początkowym wód terytorialnych jest znak graniczny 2439 ustawiony na zachodnim brzegu Mierzei Wiślanej. Ogólna długość granicy wynosi 209,3 km, w tym odcinka lądowego 199,1 km i wodnego 10,24 km. Na całej długości linia granicy biegnie w kierunku zachodnim i przecina masyw Puszczy Rominckiej, jezioro Gołdap, Kamienne, Kanał Mazurski, a w części zachodniej Zalew Wiślany i Mierzę Wiślaną i dalej biegnie po wodzie Zatoki Gdańskiej.

Na całej długości granicy komisja osadziła 452 znaki graniczne, w tym lądowych 434 i wodnych 18. Wszystkie zostały ponumerowane od nr 1987 do znaku 2439, osadzone w kierunku ze wschodu na zachód i ustawione w odległości nieprzekraczającej 1000 m z uwzględnieniem warunków wzajemnej widoczności⁵¹.

* * *

⁴⁹ Protokółarny opis przebiegu linii granicy państwowej między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich w części przylegającej do Morza Bałtyckiego i w Zatoce Gdańskiej wytyczonej w latach 1957–1958, Archiwum Straży Granicznej w Szczecinie, Dowództwo WOP, sygn. 1284/281, k. 1.

⁵⁰ *Ibidem*, k. 3.

⁵¹ *Ibidem*, k. 4.

Kłęska Niemiec w II wojnie światowej doprowadziła do likwidacji Prus Wschodnich – niemieckiej enklawy wciśniętej od wieków między ziemie Rzeczypospolitej i stanowiącej dla niepodległości Polski stałą groźbę. Podział Prus Wschodnich po II wojnie światowej między ZSRR a Polskę spowodował powstanie kolejnej enklawy – rosyjskiej. Granica polsko-radziecka w Prusach Wschodnich po 1945 r. nie miała samodzielnego i suwerennego bytu, przynajmniej dla Polski. Była to granica narzucona przez Związek Radziecki i zaakceptowana przez Stany Zjednoczone i Wielką Brytanię na konferencjach w Jałcie i Poczdamie w 1945 r.

Bibliografia (Bibliography)

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych w Warszawie [AAN]

Departament Zagraniczny

Umowa między Rzeczypospolitą Polską i Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich o polsko-radzieckiej granicy państwowej, Moskwa 16 VIII 1945, sygn. 411

Ministerstwo Prac Kongresowych Rządu RP (emigracyjnego) w Londynie

Emigracja niemiecka i przyszła granica polsko-niemiecka (opracowanie ministerstwa), 1944, sygn. 64

Projekty tez i tezy w sprawie zagadnienia Niemiec uchwalone przez Radę Ministrów w dniu 31 I 1944 r., sygn. 56

Terytorialne postulaty Sowietów w Prusach Wschodnich (opracowanie ministerstwa), 1944, sygn. 83

Tezy w sprawie inkorporacji oraz okupacji wschodnich obszarów Niemiec, uchwalone przez Radę Ministrów 7 XII 1943 r., sygn. 61

Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych

Organizacja Komisji Delimitacyjnej i organizacja Podkomisji Delimitacyjnych, Warszawa 1945, zespół 1, tecza 6

Archiwum Straży Granicznej w Szczecinie

Dowództwo WOP

Protokółarny opis przebiegu linii granicy państwowej między Polską Rzeczypospolitą Ludową a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich w części przylegającej do Morza Bałtyckiego i w Zatoce Gdańskiej wytyczonej w latach 1957–1958, sygn. 1284/281

Akty prawne

Protokół między Rządem Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej a Rządem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich o rozgraniczeniu polskich i radzieckich wód terytorialnych w Zatoce Gdańskiej Morza Bałtyckiego podpisany w Warszawie dnia 18 marca 1958 r., Dziennik Ustaw 1958, nr 76, poz. 386.

Umowa między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich o wytyczeniu istniejącej polsko-radzieckiej granicy państwowej w części przylegającej do Morza Bałtyckiego, podpisana w Moskwie dnia 5 marca 1957 r., Dziennik Ustaw 1958, nr 37, poz. 166.

Umowa między Rzeczpospolitą Polską a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich o polsko-radzieckiej granicy państwowej, podpisana w Moskwie dnia 16 sierpnia 1945 r., Dziennik Ustaw 1947, nr 35, poz. 167.

Ustawa z dnia 31 grudnia 1945 r. o ratyfikacji podpisanej w Moskwie dnia 16 sierpnia 1945 r. umowy między Rzeczpospolitą Polską a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich o polsko-radzieckiej granicy państwowej, Dziennik Ustaw 1946, nr 2, poz. 5.

Opracowania

Bugajski D.R., *Polska i międzynarodowa żegluga w Cieśninie Piławskiej*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2006, t. VI, nr 4(32), s. 67–93.

Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich, t. VIII (Styczeń 1944 – grudzień 1945), red. W.T. Kowalski, A. Chrenov, oprac. E. Basiński, Warszawa 1974.

Eberhardt P., *Polska granica wschodnia 1939–1945*, Warszawa 1993.

Kossert A., *Prusy Wschodnie. Historia i mit*, Warszawa 2009.

Kowalski W.T., *Walka dyplomatyczna o miejsce Polski w Europie (1939–1945)*, Warszawa 1966.

Kudrzycki Z., *Granica polsko-rosyjska przylegająca do Morza Bałtyckiego 1945–1958*, Toruń 2013.

Obwód Kaliningradzki. Przegląd faktów, wydarzeń, opinii, „Biuletyn Towarzystwa Naukowego i Ośrodka Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie” 1996, nr 2(18), s. 50–59.

Okręg Mazurski w raportach Jakuba Prawina. Wybór dokumentów 1945, przyg. do druku T. Baryła, Olsztyn 1996.

Osmańczyk E.J., *Encyklopedia ONZ i stosunków międzynarodowych*, Warszawa 1982.

Skubiszewski K., *Zachodnia granica Polski*, Gdańsk 1969.

Tebinka J., *Polityka brytyjska wobec problemu granicy polsko-radzieckiej 1939–1945*, Warszawa 1998.

Teheran–Jalta–Poczdam. Dokumenty konferencji szefów rządów wielkich mocarstw, Warszawa 1970.

Wakar A., *Martwa granica*, „Borussia” 1992, nr 1, s. 53.

Wojnowski E., *Problem Prus Wschodnich w okresie II wojny światowej – powrót Warmii i Mazur do Polski*, „Komunikaty Warmińsko-Mazurskie” 1985, nr 3–4, s. 333–346.

Wojnowski E., *Warmia i Mazury w latach 1945–1947*, Olsztyn 1970.

Wrzesiński W., *Prusy Wschodnie a bezpieczeństwo europejskie: stanowisko Francji, USA, Wielkiej Brytanii, ZSRS i Polski wobec przyszłości Prus Wschodnich w latach 1939–1945*, „Komunikaty Warmińsko-Mazurskie” 1985, nr 2, s. 163–179.

Wrzesiński W., *Prusy Wschodnie w polskiej myśli politycznej 1864–1945*, Olsztyn 1994.

Netografia

Golon M., *Problem polsko-radzieckiej granicy w byłych Prusach Wschodnich w latach 1945–1958*, <https://e-journals.ku.lt/journal/AHUK/article/2289/info> (dostęp: 1 VI 2023).

Rojek W., *Delimitacja polsko-sowieckiej/rosyjskiej północnej granicy państwowej 1957–2009*, https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/259578/rojek_delimitacja_polskosowieckiej_rosyjskiej_polnocnej_granicy_panstwowej_1957-2009_2014.pdf?sequence=1&isAllowed=y (dostęp: 1 VI 2023).

Notka o autorce

Dr hab. Halina Łach, prof. UWM – historyk, profesor uczelni w Katedrze Edukacji Historycznej i Metod Cyfrowych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.

Zainteresowania naukowe: problematyka związana z funkcjonowaniem formacji granicznych i systemu ochrony granic Rzeczypospolitej Polskiej i strefy Schengen.

halina.lach@uwm.edu.pl